

DEMOGRAFSKI RAZVOJ NASELJA U UVJETIMA PROSTORNE IZOLIRANOSTI — PRIMJER PRISAVSKIH NASELJA IZMEĐU ZAGREBA I SISKA.

STJEPAN ŠTERC

UDK 911.3:325.11(497.1)

Uvodna razmatranja, položaj i smještaj naselja

Definirajmo za sada, za potrebe ovog rada, pojam prostorne izoliranosti naselja stanjem djelomične (potpuna u našem vremenu i prostornoj organizaciji nije niti moguća kad se govori o naseljima) izdvojenosti (izuzetosti) od širenja i utjecaja inovacijskih procesa. Teorijski okvir nužno bi morao uključivati uzroke i granične vrijednosti stanja ranije i na drugom mjestu postavljene, no od toga će se odstupiti zbog pokušaja njihove konkretizacije na primjeru prisavskih naselja. Ta nas činjenica zapravo iznenađuje, prvenstveno stoga, što govoreći o prostornoj izoliranosti većeg broja naselja, odnosno većeg prostora, uglavnom mislimo na naše pasivnije dinarske, brdsko-planinske krajeve u kojima su lokalni centri i seoska naselja u velikom broju trajno u tom stanju.

Posebnost je svakako izdvajanje kontinuiranog niza prisavskih naselja između snažnih industrijskih centara Zagreba i Siska u spomenutu grupu. Jaki funkcionalni odnosi duž i oko komunikacijskih pravaca Zagreb — Sisak nedvojbeno snažno transformiraju okoliš, no ipak su prisavska naselja ostala po strani bitnijih promjena. Utemeljena u jednom ranijem vremenu bitno drugačijih prostornih odnosa s determinirajućom ulogom Save u njihovom lociranju i kasnijem razvoju, danas su ta naselja ugrožena drastičnim pogoršanjem kvalitete savskih voda i još uvijek do kraja nedefiniranom obranom od poplava i čitavim nizom drugih elemenata i drugačijeg su geografskog položaja. Raniji povoljniji smještaj na samim savskim obalama (lijevoj i desnoj), dakle na uskoj ocjeditoj i za ratarsku obradu povoljnoj zoni, s vremenom postaje nepovoljan pogoršanjem životnog okoliša; nepovoljan postaje i položaj prema Zagrebu i Sisku, te prema Velikoj Gorici i Ivanić-Gradu u uvjetima novog načina komuniciranja suvremenim cestama i željeznicom¹. Meandarska i trajno poplavna šira

prisavska zona nije više pogodna za intenzivniju razmjenu roba i usluga koju nudi grad i viša razina društveno-gospodarskog razvoja regije u kojoj je slabo razvijen i u potpunosti zanemaren riječni transport².

Razmatrana su sva naselja između Zagreba i Siska smještena uz samo riječno korito na topografski višoj prirodnim procesima formiranoj zoni; naselja su zaštićena nasipima za obranu od visokih voda Save i od šireg zaobalnog prostora odvojena niskim, vlažnim i poplavnim zonama u sredini kojih teku paralelno sa Savom s lijeve strane Črnc i Lonja, a s desne Lomnica i Odra. Karakteristično je da se slični prostorni sadržaji i odnosi uočavaju i nizvodno od Siska sve do Jasenovca sa Sunjom i Lonjom u istoj ulozi kao upravo spomenute rijeke, a dijelom i nizvodno od Jasenovca, ali samo u lijevom zaobalju od Stare Gradiške s rijekom Veliki Strug kao prirodnim elementom diferenciranja prostora. Pravilnost prostornog diferenciranja prisavske zone potpuno se gubi nizvodno od Slavenskog Broda, no za čitav prostor nizvodno od Siska nismo razmatrali pokazatelje promjena i drugačijeg demografskog razvitka. Razmatranje smještaja, položaja i osnovnih fizičkogeografskih karakteristika prostora smatrali smo neophodnim i bitnim u sistemu determinanti i faktora demografskog razvitka prisavskih naselja. Konstatirana zonalnost savskog zaobalja nizvodno od Zagreba, potencijalna vrijednost prostora u urbanom i gospodarskom smislu, egzemplarnost u smislu potvrđivanja teorijskog okvira i značenja geografskog položaja i prirodno-geografske osnove kao faktora demografskog razvitka, samo su neki od osnovnih razloga sagledavanja demografske problematike naselja.

Teorijski definiran i znanstveno prihvaćen pojam demografskog razvitka svjesno postavljen u naslov rada, nužno je sužen objektivnim razlozima, samim karakterom rada i prije svega još uvijek značajnim poteškoćama pri obradi prirodnog kretanja stanovništva naselja u SR Hrvatskoj. Naglašavamo stoga, da se ista problematika istražuje kompleksnije i znatno obimnije

* Ovaj je rad dio znanstvenog zadatka Urbanizacije SR Hrvatske (III-41/0119) što ga u okviru projekta 41 (Prostorno uređenje SR Hrvatske) financira SIZ III za znanost SRH u periodu 1981—1985. god.

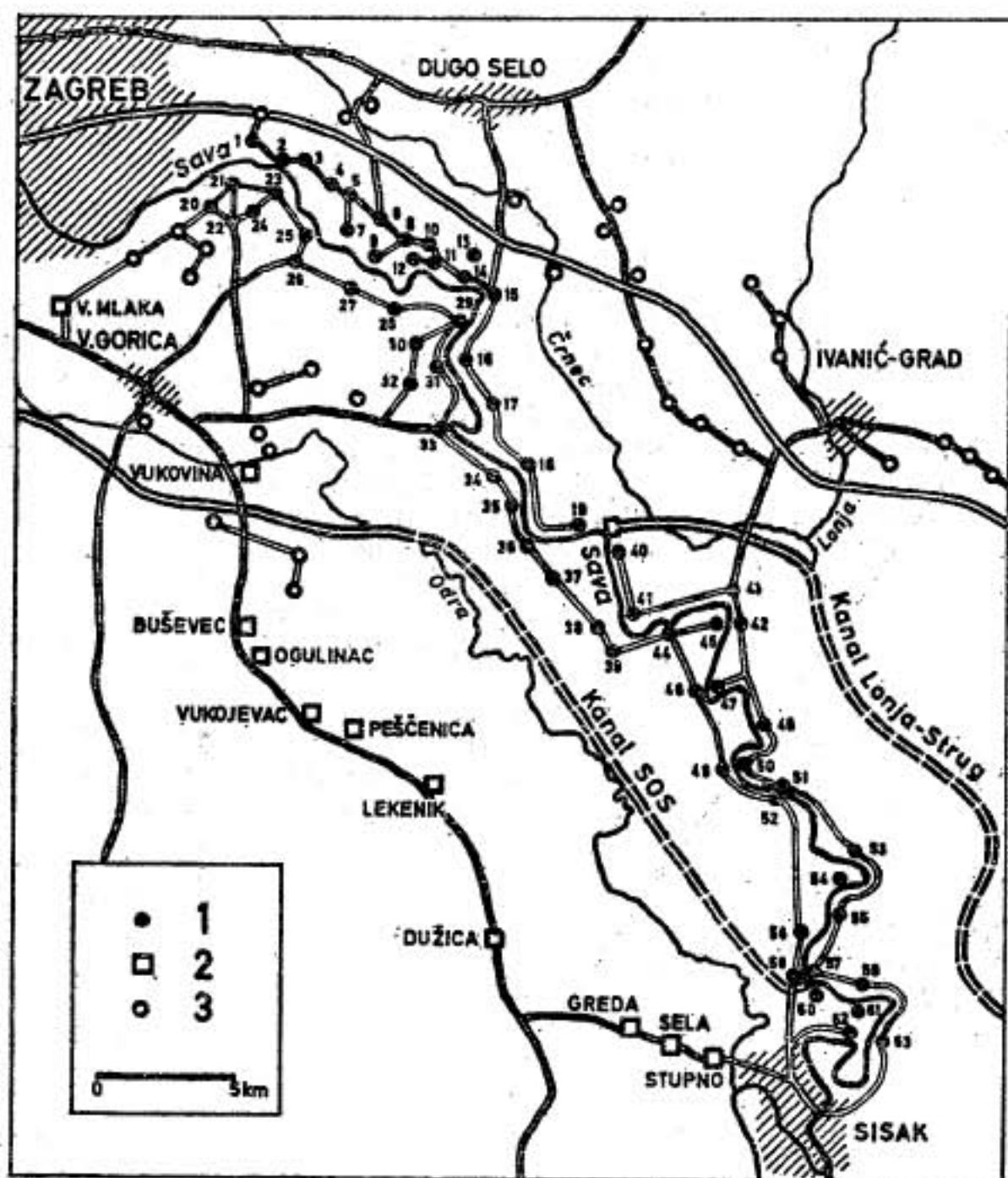
1) Geografski smještaj naselja često (pogrešno objašnjavan kao topografski smještaj) uvjetno je statička kategorija i promatra se u odnosu prema rijeci, močvari, ocjeditom prostoru itd.; dakle prema elementima pri-

rodne osnove. Kako dominantni prirodnogeografski element prostora, Sava, sve negativnije utječe na način života stanovništva pa je jasno da govorimo o pogoršanju geografskog smještaja, odnosno o modifikaciji geografskog položaja tih naselja.

2) S. Šterc: Osnovne fizičkogeografske karakteristike porječja Save između Radeča i Siska. Radovi 14, Geografski zavod PMF-a, Zagreb 1979, 47-59 str.

kao »case study« u okvirima projekta »Prostorno uređenje, unapređenje i zaštita čovjekova okoliša«.

To će u budućnosti bitno usmjeriti biodinamičke i ostale procese, ako se i nadalje zadrže postojeći prostorni odnosi.

Sl. 1. Geografski položaj prisavskih (1), pricestovnih (2) i ostalih naselja (3) u prostoru između Zagreba i Siska

Fig. 1. Geographic location of settlements near the Sava river (1), near the road (2) and other settlements (3) in the area between Zagreb and Sisak.

Broj i veličina naselja

Na savskom profilu Zagreb — Sisak u dužini od 130 km (zračna je udaljenost samo 50 km) nanizana su čak 63 naselja koja su u općinama Velika Gorica (20 naselja), Dugo Selo (19 naselja), Ivanić-Grad (4 naselja) i Sisak (20 naselja) s prosječnom međusobnom udaljenošću od 2 km kao dokazom za tvrdnju o ranijem većem značenju Save u prostornoj organizaciji, odnosno formiranju sistema naselja. Značajni i vrlo ilustrativni uvodni pokazatelj u razmatranje problema svakako je podatak da je prema popisu stanovništva 1981. godine u naseljima živjelo 16 874 stanovnika, odnosno prosječno 268 stanovnika po naselju. Ne samo da se radi o prostorno izdvojenim naseljima nego i o zaista maloj prosječnoj demografskoj masi, dijelom i kao izravnoj posljedici nepovoljnog geografskog položaja.

Tab. 1. Prisavska naselja između Zagreba i Siska prema broju stanovnika

Broj stanovnika	Broj naselja	Udio naselja u %
<51	5	7,9
51—100	9	14,3
101—150	10	15,9
151—200	8	12,7
201—500	23	36,5
501—1000	6	9,5
>1000	2	3,2
Ukupno	63	100,0

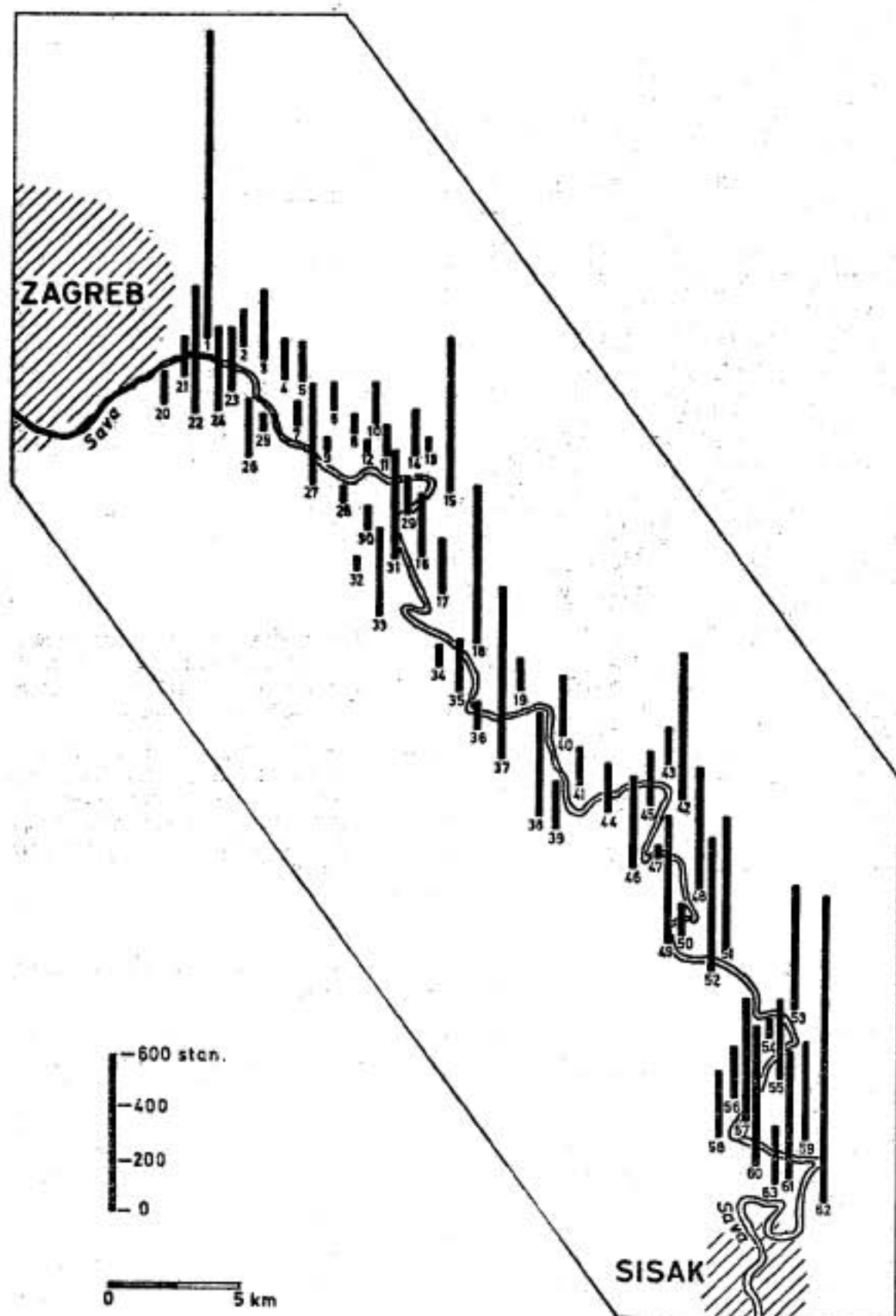
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. Stanovništvo, Tabele po naseljima, Općine Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak i Velika Gorica. RZZS SR Hrvatske, Zagreb, lipanj 1982.

Posebno treba naglasiti specifičnost sadržaja tablice 1, tj. da samo 8 naselja ima više od 500 stanovnika (12,7 %), a da gotovo 40 % naselja ima manje od 150 stanovnika. Naročito će to biti značajno u kasnijim razmatranjima važnijih obilježja stanja i procesa promatrane populacije. Jedina dva relativno veća naselja, Ivanja Reka i Hrastelnica s više od 1 000 stanovnika 1981. godine (1 167 i 1 172 stanovnika) danas su uglavnom već uključena u aglomeracijske zone Zagre-

batelja — gustoće stanovništva, nova je kvaliteta sagledavanja prostornih odnosa relevantnih u kasnijim analizama. (sl. 2.).

Funkcionalni odnosi u prostoru

Izuzimajući iz razmatranja prisavska naselja koja su u administrativno-organizacijskom smislu dio gradskog teritorija Zagreba i naselja smještena na južnoj obali nasuprot tom teritoriju

Sl. 2. Prisavska naselja između Zagreba i Siska prema broju stanovnika 1981. god.

Fig. 2. Settlements near the Sava river between Zagreb and Sisak according to the number of inhabitants in 1981.

ba i Siska; s većim su stupnjem transformacije stanovništva i naselja, pa bitno remete prosječne vrijednosti izračunate u radu. Prostorni razmještaj naselja promatran kroz apsolutno stalno stanovništvo ne uzimajući u obzir površinu seoskih atara kao bazu usporedbe relativnog poka-

(Mićevac i Velika Kosnica), jer ne zadovoljavaju postavljene kriterije izdvajanja, funkcionalna klasifikacija centralnosti naselja izdvaja samo Desnu Martinsku Ves u sisačkoj općini, Orle u velikogoričkoj i Oborovo u dugoselskoj kao lokalne centre okupljanja u prostoru najnižeg reda veli-

čine s funkcionalnim sadržajima egzistencijalne prirode³. Bez obzira što čine samo osnovnu mrežu Desna Martinska Ves s 492 stanovnika, Oborovo s 618 stanovnika i Orle s 74 stanovnika 1981. god. usprkos maloj populacijskoj snazi (o strukturama da i ne govorimo) predstavljaju značajne faktore longitudinalnog prostornog okupljanja. U konkretnom slučaju takvo longitudinalno okupljanje uvjetovano smještajem, prirodnom osnovom i novijim procesima povezivanja predstavlja prije svega i važnu pretpostavku demografskog razvoja. Poprečne veze značajnije su samo uzvodno od Rugvice, dok stanovništvo u nizu naselja nizvodno komunicira samo s dvije veze sa »zaleđem«; prema Velikoj Gorici, odnosno Ivanić-Gradu⁴ Zagreb i Sisak kao, uvjetno rečeno, terminalni profila imaju drugačije značenje. Prema tome, prostorno-funkcionalna orijentacija prisavskih naselja doista je jednostavna. Cijeli je prostor u makroregionalnoj zoni Zagreba koji uz to zajedno sa Siskom vrši i regionalne funkcije, a općinski centri Ivanić-Grad, Velika Gorica i Dugo Selo značajni su područni centri s već nekim elementima mikroregionalnog značenja (Geografija SR Hrvatske, Zagreb 1974. god. knj. 1.). Jedini lokalni centar izvan niza prisavskih naselja koji ima određene utjecaje na funkcionalno povezivanje stanovništva naselja uz Savu jesu Posavski Bregi, dok svi ostali lokalni centri duž cestovne i željezničke veze Zagreb—Sisak i isto takvih veza prema Ivanić-Gradu (iz Zagreba), odnosno Kutini i Slavanskom Brodu, nemaju nikakvog utjecaja na prostornu organizaciju uz Savu.

Smatramo da razmatranje funkcionalnih odnosa u ovakvom i sličnim radovima koji kao objekt svog istraživanja postavljaju naselja, odnosno demografsku problematiku naselja, čini nužnost. Jer, bez toga nam sagledavanje stanja i procesa u njima, a posebno stupnja transformacije stanovništva (kao pojam nižeg reda, ali uključen u demografski razvitak), predstavlja apstraktnu analizu odvojenu od prostora u kojem se problem sagledava.

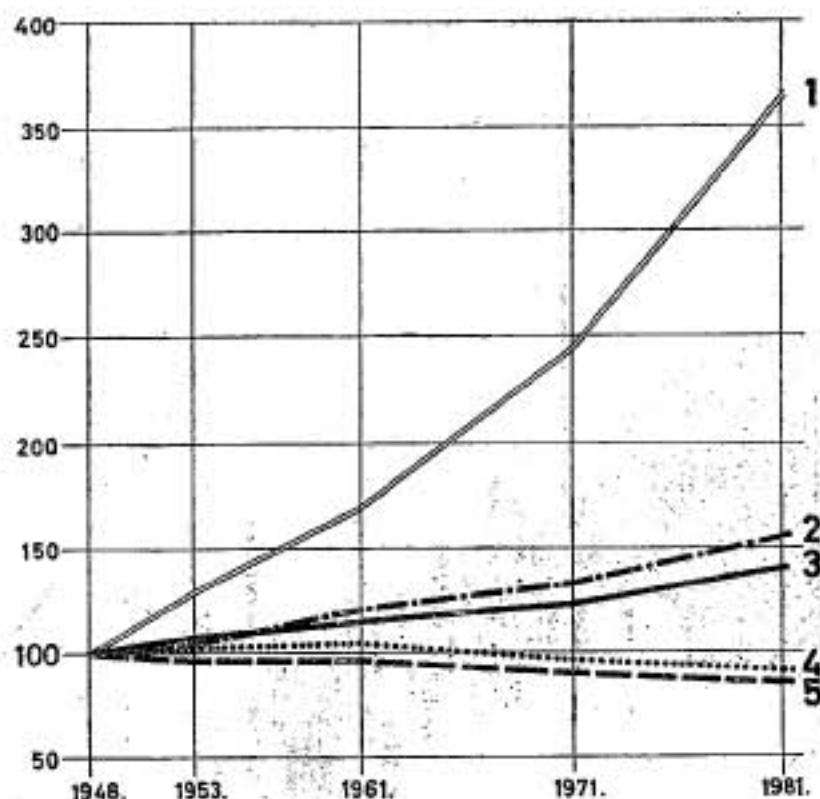
Popisno kretanje stanovništva 1948—1981. god.

Dinamiku stanovništva dovoljno bi bilo razmatrati u dva posljednja međupopisna razdoblja kako zbog intenziteta promjena, tako i zbog njihovog značenja. Usprkos tome problem sagledavamo već od 1948. god. kako bi vremenski zao-

3) Geografija SR Hrvatske, Knjige I i II. Školska knjiga, Zagreb 1974.

4) Kakve su poprečne veze najbolje nam ilustrira povezanost susjednih naselja Grede i Martinske Vesi Desne. Usprkos neznatnoj udaljenosti, graničnim atarima i mješovitom vlasništvu u njima, stanovništvo gotovo da ne komunicira jer suvremenije ceste niti nema. Funkcionalno usmjerena prema Sisku različitim smjerovima, razdvojena vlažnom močvarnom zonom često poplavljivanom Odrom i Kupom, do danas su ostala prostorno izdvojena.

kružili poslijeratni kvalitativno bitno drugačiji razvoj prisavskih naselja. Definiranjem prostorne razine uspoređivanja u smislu gradskih naselja, prisavskih naselja, pricestovnih naselja i ostalih naselja dobivamo i relevantnu bazu uspoređivanja i donošenja zaključaka za promatrani prostor, odnosno za promatrana naselja u 4 ranije spomenute općine.

Sl. 3. Promjena broja stanovnika gradskih (1), pricestovnih (2), ostalih (4) i prisavskih (5) naselja općina Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak i Velika Gorica (3) 1948-1981. god. (1948=100)

Fig. 3. Change in the number of urban inhabitants (1), near the road (2), others (4) and near the Sava river (5) in the boroughs of Dugo Selo, Ivanić-grad, Sisak and Velika Gorica (3) in 1948-81 period (1948=100).

Tab. 2. Promjena broja stanovnika u prisavskim i ostalim naseljima općina Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak i Velika Gorica 1948—1981. god.

Naselja	1948	1953	1961.	1971.	1981.
Gradska	22 389	28 838	38 112	55 190	81 871
	100,0	128,8	170,2	246,5	365,7
Prisavska	19 347	19 256	18 930	17 472	16 874
	100,0	99,5	97,8	90,3	87,2
Pricestovna	6 490	6 827	7 947	8 619	10 062
	100,0	105,2	122,4	132,8	155,0
Ostala	80 774	83 107	83 495	78 246	73 136
	100,0	102,9	103,4	96,9	90,5
Ukupno	129 000	138 028	148 484	159 527	181,943
	100,0	107,0	115,1	123,7	141,0

Izvor: M. Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971. god. Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb 1979. god.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. Stanovništvo, Tabele po naseljima, Općine Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak i Velika Gorica. RZZS, Zagreb, lipanj 1982.

Vrijedno je stoga, vodeći računa o prosječnoj veličini prisavskih naselja i bitno drugačijim karakteristikama prigradskih naselja Zagreba i Siska, uočiti obilježje kretanja stanovništva utvrđenog popisima stanovništva 1948—1981. god. u tablicama 2, 3 i 4 i slici 3.

prostor, očiti su i unutrašnji migracijski smjerovi selo—grad praćeni kvalitativnim promjenama sastava stanovništva.

Najrelevantnija prostorna usporedba za nas je svakako razmatranje razlika kod prisavskih i pricestovnih naselja između Zagreba i Siska.

Tab. 3. Promjena broja stanovnika u prisavskim i ostalim naseljima po općinama 1971—1981. god.

Naselja	Dugo Selo			Ivanić-grad			Sisak			Velika Gorica			Ukupno		
	1971	1981	Pr.*	1971	1981	Pr.	1971	1981	Pr.	1971	1981	Pr.	1971	1981	Pr.
Gradska	3 848	5 466	42,0	4 877	7 277	49,2	38 458	44 204	14,9	8 007	24 924	211,3	55 190	81 871	48,3
Prisavska	3 955	4 347	9,9	1 205	1 031	-14,4	7 608	7 143	-6,2	4 704	4 353	-7,5	17 472	16 874	-3,5
Pricestovna	—	—	—	—	—	—	5 775	6 035	4,5	2 844	4 027	41,6	8 619	10 062	16,7
Ostala	7 496	7 947	6,0	18 483	16 726	-9,5	30 981	27 741	-10,5	21 286	21 194	-0,4	78 246	73 608	-5,9
Ukupno	15 299	17 760	16,1	24 565	25 034	1,9	82 822	85 123	2,8	36 841	54 498	47,9	159 527	182 415	14,3

Izvor: Kao kod tablice 2.

* Promjena

U cjelokupnom poslijeratnom kretanju stanovništva u sve četiri promatrane općine očit je stalni porast stanovništva, a najintenzivniji u posljednjem međupopisnom razdoblju, prije svega kao posljedica useljavanja stanovništva. Proces je razumljiv imajući u vidu snažni utjecaj Zagreba prvenstveno na bliže općinske centre, dok je u Sisku najudaljenijem centru od promatranih porast i najmanji. Prostorna diferencijacija kretanja broja stanovnika vrlo je izrazita i parametri jasno ukazuju na koncentraciju stanovništva u nekim gradskim naseljima i njima najbližim prigradskim. Osim imigracije u promatrani

Ostala naselja nisu nam toliko bitna zbog znatno drugačijeg prostora kojeg zahvaćaju općine Velika Gorica i Sisak naročito, a nisu nam bitna ni gradska naselja, uglavnom dormitorskog tipa (Velika Gorica npr.). Stupanj pozitivnih i negativnih promjena ne bismo mogli definirati samo udaljenošću od centra (Zagreba ili Siska) jer lokalne specifičnosti kroz strukture stanovništva, kvalitete i načina iskorištavanja zemljišta, društvene odnose u naselju itd. uvjetuju odnos.

Promatrajući kretanje broja popisnog stanovništva kroz općine jedino prisavska naselja općine Dugo Selo imaju porast stanovnika. Međutim, analizom pojedinog od njih uočava se da je dugoselski niz naselja i najmanje udaljen od suvremenih prometnica, a da niti jedno od naselja s pozitivnim kretanjem stanovništva u tom gornjem dijelu profila nije smješteno uz samo savsko korito. Razlog tome su šire inudacijske zone zatvorene nasipima za obranu od visokih voda nešto udaljenijem od korita Save. Općenito je za taj prostor jugoistočno od Zagreba karakteristična najintenzivnija imigracija stanovništva prvenstveno izrazita u Velikoj Gorici, Sesvetama i Dugom Selu.

Usprkos porastu broja stanovnika dugoselskih prisavskih naselja 1971—1981. god. u tablici 4

Tab. 4. Promjena broja stanovnika Prisavskih naselja između Zagreba i Siska 1971—1983. god.

Općine	Broj i udio naselja s porastom i padom stan.				Ukupno
	Pad st.	Porast st.	Porast st.	Porast st.	
Dugo Selo	9	47,4	10	52,6	100,0
Ivanić-Grad	4	100,0	—	—	100,0
Sisak	16	80,0	4	20,0	100,0
Velika Gorica	14	70,0	6	30,0	100,0
Ukupno	43	68,3	20	31,7	63

Izvor: Kao kod tablice 1.

Tab. 5. Tip općeg kretanja stanovništva općina Sisak, Ivanić-Grad, Velika Gorica i Dugo Selo 1971—1981. god.

Općina	Br. stanovnika		Promjena 1971—81. Prir. priraštaj 1971—80.		Selidbeni saldo		Tip općeg kretanja*	Površina u km ²
	1971.	1981	Broj	%	Broj	%		
Sisak	82 822	84 756	1 934	2,3	3 491	4,2	E ₁	1 052
V. Gorica	36 841	54 474	17 633	47,9	1 911	5,2	I ₁	552
Dugo Selo	15 299	17 785	2 486	16,2	-442	-2,9	I ₂	223
Ivanić-Grad	24 565	24 928	363	1,5	-230	-0,9	I ₂	380
Ukupno	159 527	181 943	22 416	14,1	4 730	3,0	E ₁	2 207

*Tipovi općeg kretanja stanovništva rađeni su prema M. Friganoviću (Demogeografija, Školska knjiga, Zagreb 1978. god.)

Izvor: Kao kod tablice 1. i

Prirodno kretanje stanovništva 1971—1980. Dokumentacija 128, 162, 198, 234, 269, 309, 346, 384, 418 i 460. RZZS SRH, Zagreb 1973—1982. god.

vidimo da čak 50 % naselja bilježi pad, a na cjelokupnom profilu pad bilježi 2/3 naselja. Podaci nam očito pokazuju da je pri svemu tome položaj, odnosno udaljenost od Zagreba i Siska i te kako bitna iako ne isključiva. Da smo iz razmatranja prisavskih naselja izostavili najbliža prigradska naselja Zagreba i Siska pad stanovništva u ostalim prisavskim naseljima bio bi još intenzivniji.

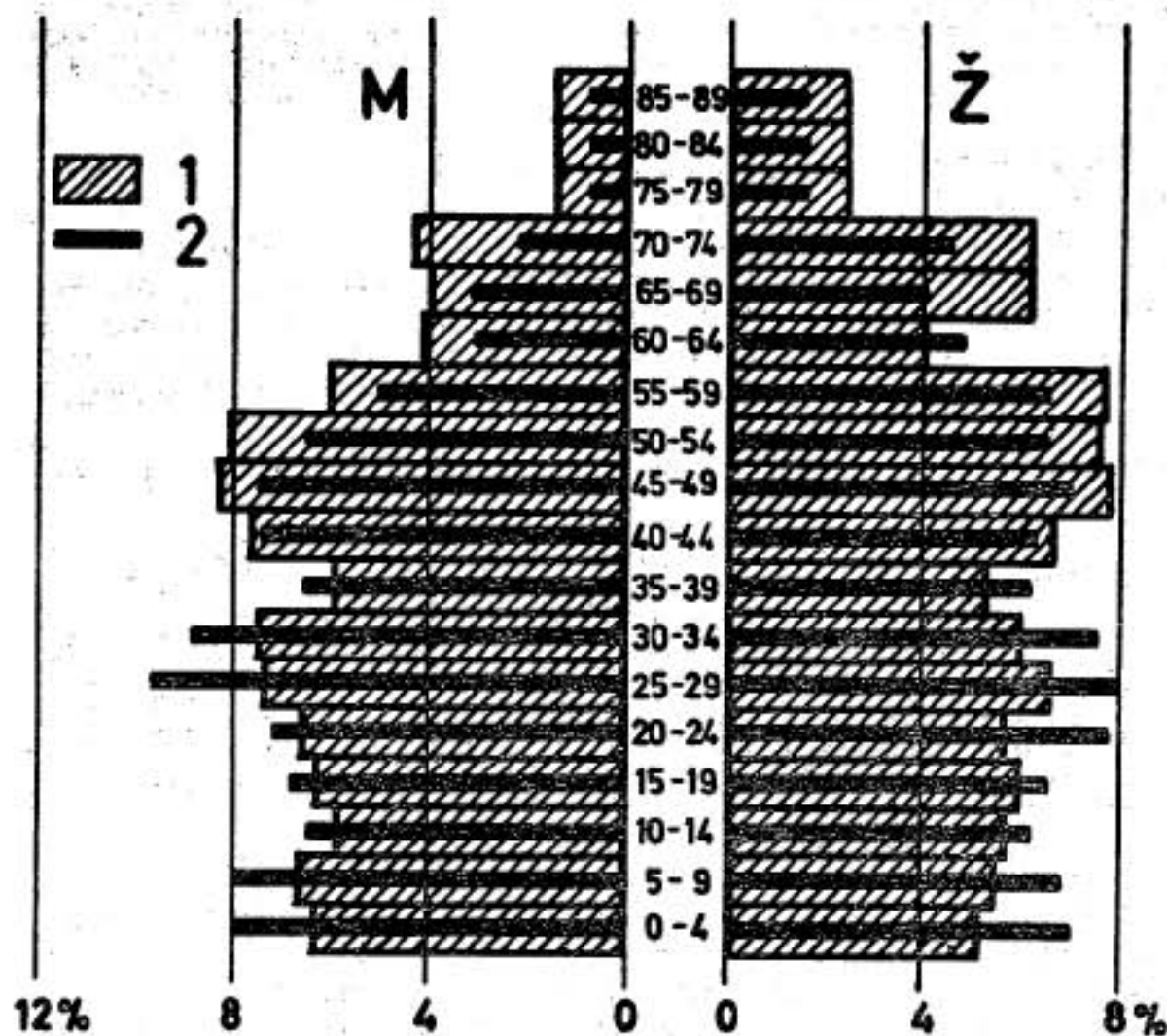
Odnos prirodnog kretanja i popisom ustanovljenog stanovništva promatran iz objektivnih razloga samo u općinama, može nam ukazivati na male mogućnosti autoreprodukcije stanovništva prisavskih naselja. Kako se tu zapravo radi o neatraktivnim naseljima za useljavanje depulacija i emigracija nastavit će se i dalje. Općinski centri i njima bliža prigradska naselja bez obzira na negativni prirodni priraštaj općine u cjelini (Dugo Selo i Ivanić-Grad) ili vrlo mali rast (Velika Gorica i Sisak) zbog jakog useljavanja izvanopćinskog stanovništva imat će strukturu stanovništva koja omogućava reprodukciju.

Osnovne strukture stanovništva

Vremenska komparacija procesa i struktura stanovništva pricestovnih i prisavskih naselja iz-

ga suvremeno stanje kroz prostorne usporedbe, a vodeći računa o dosadašnjim empirijskim istraživanjima.

Dobno spolna struktura stanovništva pricestovnih i prisavskih naselja promatrana po petogodišnjim dobnim skupinama (sl. 4.) očito nam ukazuje na bitne razlike demografskog razvoja. Stalno sužavanje baze, odnosno smanjivanje broja stanovnika mlađe dobi, uvjetovano padom nataliteta i iseljavanjem u naseljima uz Savu ukazuju na starenje stanovništva, slabu biodinamiku, nedostatak radne snage mlađe dobi u poljoprivredi i čitav niz drugih negativnih posljedica demografskog i gospodarskog razvoja. Pricestovna naselja uključena u suvremene društvene tokove u znatno su povoljnijem položaju usprkos činjenici da se njihova ruralna obilježja bitnije ne mijenjaju. Sličan je odnos i između gradskih i ostalih naselja u 4 promatrane općine (sl. 5.) što nam je bitan dokaz izdvojenosti prisavskih naselja; jer nemojmo zaboraviti da se ovdje radi o usporedbi seoskih naselja različito položenih, a posljedica je ista kao u odnosu gradskih i seoskih naselja. Mogli bi zapravo na isti način promatrati čitav niz struktura stanovništva i sve bi nam kvantitativno s većim ili manjim intenzitetom ukazivale na temeljne razlike u razvoju.

Sl. 4. Dobno-spolna struktura prisavskih (1) i pricestovnih (2) naselja između Zagreba i Siska 1981. god.

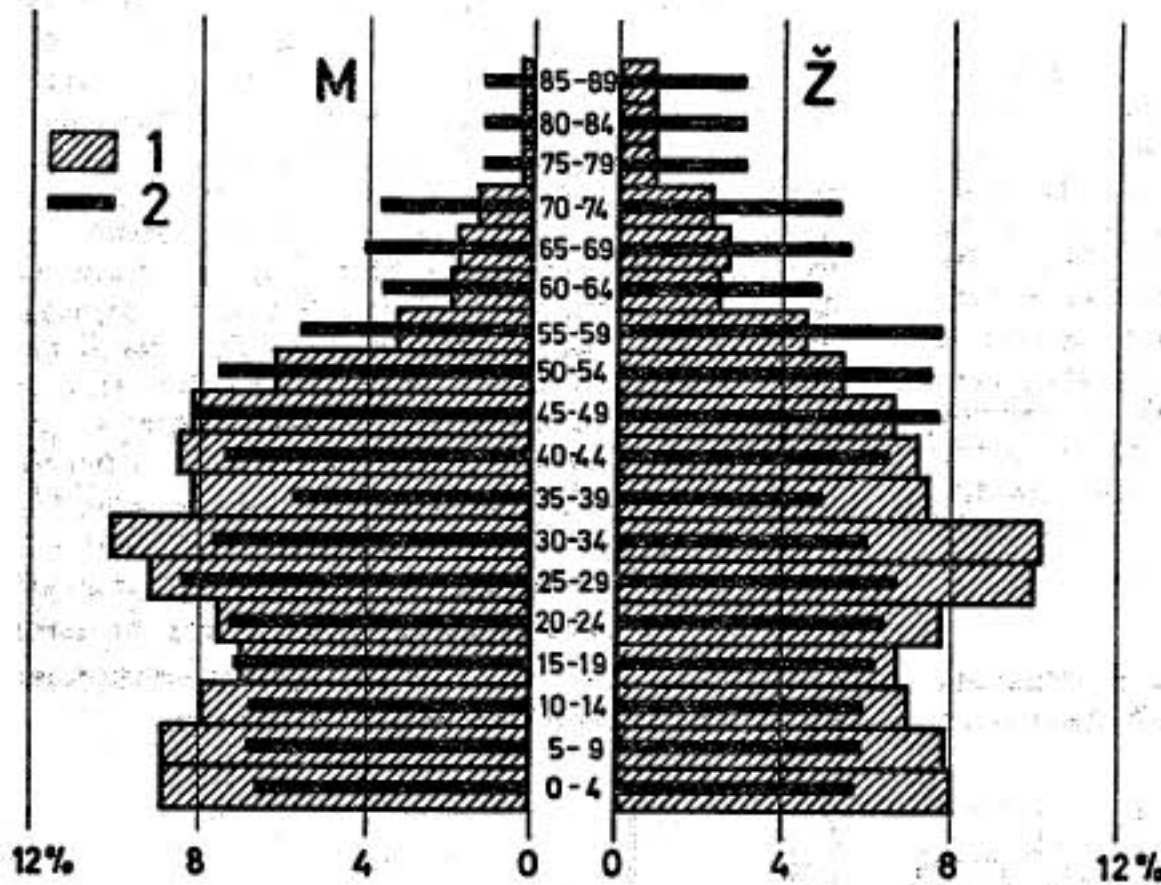
Fig. 4. Age-sex structure of settlements near the Sava river (1) and near the road (2) between Zagreb and Sisak in 1981.

među Zagreba i Siska sasvim sigurno bi nam pokazala period odvajanja trenda razvoja jednih i drugih i jasno ukazala na uzroke. Kako za sve demografske procese, a posebno za strukture nemamo dužih vremenskih serija, razmotrimo sto-

Potvrđuju nam to i osnovne gospodarske strukture stanovništva (tab. 6.) svakako najrelevantnije za promatranje razvoja nekog naselja ili grupe naselja. Najveća aktivnost, najmanji udio osoba s osobnim primanjima i najmanje, iako ne

bitno manje, uzdržavanog stanovništva direktna su posljedica velikog udjela poljoprivrednog stanovništva u ukupnom i aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu od promatranih kategorija naselja. Uočene relacije jasna su posljedica prostorne izdvojenosti, ali i bitan čimbenik budućeg razvoja.

privrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu te u udjelu dnevnih migranata radnika u ukupnom i aktivnom stanovništvu. Promatrani udio dnevnih migranata (tab. 6.) u nizu parametara sigurno je i najbitniji za promatranje funkcionalnih odnosa centralnih i ostalih naselja i širenja procesa urbanizacije.

Sl. 5. Dobno-spolna struktura gradskih (1) i ostalih (2) naselja općina Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak i Velika Gorica 1981. god.

Fig. 5. Age-sex structure of urban (1) and other (2) settlements in the boroughs of Dugo Selo, Ivanić-Grad, Sisak and Velika Gorica in 1981.

Vrlo izraziti pad poljoprivrednog stanovništva u svim kategorijama naselja, dijelom je samo (i to zanemarivim) posljedica promjene definicije obilježja poljoprivredno stanovništvo i neobuhvaćanjem u poljoprivredno stanovništvo iseljenog kontingenta koji je bio aktivan u poljoprivrednoj djelatnosti prije odlaska u inozemstvo. Uz

Demografski procesi

Razmatranjem parametara u tablicama 2 i 4 već je ranije konstatirana depopulacija stanovništva prisavskih naselja kao osnovno obilježje dinamike stanovništva. Pad stanovništva bilježen je iz popisa u popis, a u zadnjem međupopisnom

Tab. 6. Aktivno i poljoprivredno stanovništvo prisavskih i ostalih naselja između Zagreba i Siska 1981. god.

Naselja	Aktivno	Osobe s osobnim prihodima		Uzdržavano		Poljoprivredno stanovništvo				Dnevna migracija						
						Ukupno	Aktivno %	Uzdržavano %	Udio u akt. st.	Akt. polj. u uk. akt.	Udio u ukup. %	Udio akt.				
Gradska	47,7	37 468	9,0	7 081	43,3	34 018	937	609	65,0	328	35,0	1,1	1,6	10 133	12,4	27,0
Prisavska	52,2	8 741	4,7	788	43,1	7 208	7 271	5 054	69,5	2 217	30,5	43,1	57,8	3 035	18,0	34,7
Prigestovna	44,1	4 184	9,2	871	46,7	4 425	1 056	722	68,4	344	32,6	10,5	17,3	2 942	29,2	70,3
Ostala	49,2	34 399	7,6	5 636	43,2	30 016	21 951	15 249	69,5	6 692	30,5	30,0	44,3	14 498	19,8	42,1
Ukupno	48,5	84 792	8,2	14 376	43,3	75 667	31 215	21 634	69,3	9 581	30,7	17,2	25,5	30 608	16,8	36,1

Izvor: Kao kod tablice 1.

roci leže u općoj pojavi smanjenja poljoprivrednog stanovništva u razvoju društva prema tzv. tercijarnim društvima s tim da lokalne specifičnosti bitno utječu na intenzitet procesa. Promatrana, u znatnoj mjeri od glavnih prometnica izolirana, prisavska naselja još uvijek zadržavaju udio od 43 % poljoprivrednog stanovništva, usprkos blizine Zagreba i Siska. Istovremeno prigestovna naselja imaju samo 10 % poljoprivrednog stanovništva. Isti je odnos i kod aktivnog poljo-

periodu 2/3 naselja Prirodni pad stanovništva u velikom broju naselja (prvenstveno u općinama Dugo Selo i Ivanić-Grad — tab. 5.) i deruralizacija, kao direktna posljedica geografskog, prometnog i općeg gospodarskog položaja prisavskih naselja, zasigurno su direktni uzroci kvantitativnom smanjenju broja stanovnika i promjenama struktura. Kako je proces opadanja broja stanovnika tipičan za sva seoska naselja sličnog položaja, nas će zato više zanimati kvalitativne

promjene »ostalog« stanovništva, odnosno njihovo uključivanje u opće tokove razvoja šireg prostora. To ne znači da depopulacija prisavskih naselja i sama ne nosi kvalitativno nova obilježja stanovništva koje ostaje u naseljima, no ipak je kao proces bitnija za iseljeni kontingent.

Deagrarizacija, dnevna migracija, orijentacija na gradsko tržište i općenito uključenost u proces izmjene roba i usluga između grada i sela, odnosno centralnog i prigradskog naselja, jasno se mogu definirati stupnjem urbanizacije promatranih naselja, u koliko je taj stupanj vrednovan kroz prostorno relevantne parametre. Ranijim je radovima, koji samo parcijalno razmatraju naš prostor, na osnovu analitičkog i testiranog modela utvrđen stupanj transformacije, odnosno urbanizacije nekih prisavskih naselja⁵. Postavljajući granične vrijednosti varijabli u modelu⁶ na osnovu podataka iz popisa stanovništva 1971. god., M. Vresk je utvrdio gotovo kontinuirani niz jače i slabije urbaniziranih naselja na cestovnoj vezi Zagreb—Sisak i Zagreb—Dugo Selo. Istovremeno je samo 5 prisavskih naselja u općinama Velika Gorica i Dugo Selo ispunilo postavljene kriterije za slabo urbanizirana naselja. Proces je još slabijeg intenziteta u općini Sisak jer su promjenama zahvaćena samo 3 Sisku najbliža naselja (slabije urbanizirana naselja), dok su sva prisavska naselja općine Ivanić-Grad i ostala naselja uz Savu spomenutih općina tipična agrarna naselja. Kad bi ostavili iste granične vrijednosti varijabli i u međupopisnom razdoblju 1971—1981. god. na profilu Save Zagreb—Sisak bilo bi čak 50% slabije ili jače urbaniziranih naselja. Terenskim radom i empirijom uočava se da termine slabo ili jače urbanizirana naselja pa čak i ako samo mislimo na način života ljudi, teško da možemo upotrijebiti za prisavska naselja (pogotovo ne za njih 50%). Postavljeni i na brojnim primjerima testirani model može zadovoljiti naše potrebe, ali uz određene modifikacije uvjetovane vremenskim pomakom, lokalnim specifičnostima, a sigurno i dijelom promjenom definicije poljoprivrednog stanovništva⁷. Granična vrijednost prve varijable u modelu od 30% poljoprivrednog stanovništva mogla bi definirati promatrane procese prvenstveno stoga što je to granica udjela poljoprivrednog stanovništva u ukupnom kod ostalih naselja izdvojenih u sve četiri promatrane općine.

Poštujući modificirane kriterije modela na osnovu rezultata popisa stanovništva 1981. god. uz

5) M. Vresk: Gradska regija Zagreba. Geografski glasnik 40, GDH, Zagreb 1978, 59-81 str.

M. Vresk: Gradske regije velikih gradova Hrvatske. Radovi 14, Geografski odjel PMF-a, Zagreb 1979, 61-74 str.

M. Vresk: Gradovi SR Hrvatske i njihove okolice. Geografski glasnik 41-42, GDH, Zagreb 1980, 61-70 str.

6) Gradske regije Zagreba i Siska izdvojene su na osnovu modela:

1. Udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom <50%.
2. Udio zaposlenog aktivnog stanovništva >30%.
3. Zagreb ili Sisak glavni su centri rada.
4. Teritorijalni kontinuitet.

Savu između Zagreba i Siska možemo izdvojiti još uvijek samo 17 slabije urbaniziranih naselja. Pri tom treba naglasiti da su to zaista Zagrebu i Sisku najbliža naselja unutar izotele ne veće od 15 km. S druge strane uz cestu Zagreb—Sisak promjene su takve da sva naselja bitno mijenjaju svoj identitet u smislu novog načina života i intenzivnijeg povezivanja s centralnim naseljem. Udaljavanjem od Zagreba i Siska naselja uz Savu pokazuju sve manji stupanj transformacije koju samo dijelom remete Ivanić-Grad i Velika Gorica. Jednostavni način širenja centralnih utjecaja regionalnih centara upravo je karakterističan za prostore siromašne nepoljoprivrednim gospodarskim sadržajima inače bitnih za širenje inovacijskih procesa.

Razmatrana obilježja dinamike i strukture stanovništva prisavskih naselja 1981. god. jasno su nam potvrdila »ad hoc« postavljenu hipotezu o njihovoj prostornoj izdvojenosti i manjem stupnju transformacije od ostalih naselja u prostoru 4 općine, a prvenstveno od niza naselja smještenih uz cestovnu vezu Zagreb—Sisak. Određenih promjena svakako ima i to prvenstveno u prigradskim naseljima, dok ostala depopuliraju i teško nalaze rješenje tome. Autarkična poljoprivreda daleko od gradskog tržišta može osigurati egzistenciju, ali ne i ostanak stanovništva i dalji razvoj naselja. Najvažnije je ipak shvatiti da je poljoprivreda i jedino rješenje, ali u uvjetima drugačijeg odnosa prema gradu i drugačijeg vrednovanja rada u poljoprivredi i izvan nje od strane naše zajednice.

Zaključak

Uza sve navedene teškoće demografskog razvoja prisavskih naselja mora se naglasiti i sve negativniji utjecaj Save. Ne samo da nije moguće kvalitetnije povezivanje naselja nego još uvijek nije riješen način obrane od poplava. Još uvijek, bez obzira na dijelom izgrađeni zaštitni kanal Sava—Odra—Sava s desne strane i kanal Lonja—Strug s lijeve strane Save (uključujući i ustavu na ulazu u taj kanal), za vrijeme visokih voda stanovnici moraju graditi pomoćne nasipe uz cestu, a da o podzemnim vodama i problemima koji nastaju njihovim podizanjem i ne govorimo. Problem bi bio upola manji da su te vode čiste, a čiste nisu, nisu ni onečišćene nego zatravane od snažne slovenske i zagrebačke industrije i teku nizvodno kao vode četvrtog, najvišeg stupnja nečistoće. U životu ljudi Sava dakle postaje opterećenje, a ne tako davno značila je život⁸.

7) Popis stanovništva 1981. godine izdvaja poljoprivredno stanovništvo prema zanimanju, a popis 1971. prema djelatnosti. Zapravo bitnih promjena u većim teritorijalnim jedinicama neće biti, ali očito je da će poljoprivrednog stanovništva imati manje naselja u kojima je zastupljeniji društveni sektor vlasništva.

8) S. Šterc: Kanal Sava—Odra—Sava kao objekt obrane Zagreba od poplava. Geografski glasnik 41-42, GDH, Zagreb 1980, 97-116 str.

Prigradska naselja, za sada njih nekoliko, čije je stanovništvo potpuno okrenuto aktivnostima u gradu i dalje će doživljavati promjene dok će ostala naselja vrlo sporo gubiti svoj dugogodišnji identitet. Potencirane potrebe za hranom i energijom i općenito okretanje poljoprivrednoj proizvodnji moglo bi za prostor relativne blizine Zagrebu i Sisku u jednoj povoljnijoj organizaciji rada i tržišta značiti rješenje razvoja, pogotovo stoga što je u toku velika akcija provođenja kompleksnih agrarnih zahvata u Lonjskom i Odranskom polju gdje su dijelom i atari proma-

tranih naselja. Svakako da je tu bitna tradicija i psihologija Posavca koja je teško izmjenjiva i slabo prilagodljiva inovacijama. O nekom idustrijskom razvoju nema niti govora pa čak i ako se izgradi atomska centrala kod Prevlake, jer stanovnicima prisavskih naselja bitnih novina neće donijeti, osim pojačane zabrinutosti za sigurnost življenja.

Detaljnije razmatranje niza problema u kasnijim pokušajima sasvim sigurno dat će nam jasniju sliku stanja i razvoja prisavskih naselja, a najvjerojatnije i upute za konkretnija rješenja.

Summary

THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS IN THE CONDITIONS OF GEOGRAPHIC ISOLATION. SOME EXAMPLES OF THE SETTLEMENTS NEAR THE SAVA RIVER BETWEEN ZAGREB AND SISAK

by

Stjepan Šterc

UDK 911.3:325.11(497.1)

A relatively large number of settlements near the Sava river situated on the left and right banks, between Zagreb and Sisak, are characterised by specific demographic processes, already partly known in other places. The Sava river, having played a determining role in their location and development, with time is increasingly becoming the main obstacle for their further development, as in ecological so as well in the economic aspect in the widest sense of the world.

The functional influences of Zagreb and Sisak in the first place, and indirectly of Velika Gorica

and Ivanić-Grad, substantially differ from the hypothetical relations theoretically confirmed in other places, or in settlements situated alongside the more modern forms of spacial communication between Zagreb and Sisak. In other words in spite of the vicinity of powerful centres, the potentially valuable region remains in the 'urban shade', and all known processes, observed in the relation between the town and the surroundings, acquire some special characteristics.